

MILAN  
KUNDERA  
ARTA  
ROMANULUI

eseu

Traducere din franceză și note de  
SIMONA CIOCULESCU

HUMANITAS  
*fiction*

Lumea teoriilor nu-mi aparține. Acestea sunt reflecțiile unui practician. Opera fiecărui romancier conține o viziune implicită a istoriei romanului, o idee despre ceea ce este romanul. Tocmai această idee, inerentă romanelor mele, am încercat eu s-o exprim.

Cele șapte texte reunite în volumul de față au fost scrise, publicate sau prezentate între 1979 și 1985. Deși au luat naștere independent, le-am conceput gândindu-mă să le reunesc mai târziu într-o singură carte. Ceea ce s-a și întâmplat în 1986.

# *Cuprins*

## PARTEA ÎNTÂI

*Moștenirea discreditată a lui Cervantes / 9*

## PARTEA A DOUA

*Discuție despre arta romanului / 31*

## PARTEA A TREIA

*Note inspirate de Somnambulii / 61*

## PARTEA A PATRA

*Discuție despre arta compoziției / 89*

## PARTEA A CINCEA

*Undeva, acolo, înăuntru / 121*

## PARTEA A ȘASEA

*Șaptezeci și trei de cuvinte / 145*

## PARTEA A ȘAPTEA

*Discursul de la Ierusalim:  
romanul și Europa / 191*

PARTEA ÎNTÂI  
*Moștenirea discreditată  
a lui Cervantes*

# 1

În 1935, cu trei ani înainte de moarte, Edmund Husserl a ținut la Viena și la Praga câteva conferințe celebre despre criza umanității europene. Adjectivul „european” semnifică pentru el identitatea spirituală care se întinde dincolo de Europa geografică (în America, de exemplu) și care s-a născut odată cu vechea filozofie greacă. Aceasta, în opinia lui, a înțeles lumea (lumea în totalitatea ei), pentru prima oară în Istorie, ca pe o problemă ce trebuie rezolvată. Punerea ei în discuție nu se datora satisfacerii vreunei necesități practice, ci faptului că „omul fusese cuprins de pasiunea de a cunoaște”.

Criza de care vorbea i se părea lui Husserl atât de adâncă, încât se întreba dacă Europa mai era capabilă să-i supraviețuiască. El credea că originile ei se aflau la începutul epocii moderne, la Galilei și la Descartes, în caracterul unilateral al științelor europene, care redusese lumea la un simplu obiect de explorare tehnică și matematică și excluseseră din orizontul lor lumea concretă a vieții, *die Lebenswelt*, cum o numea el.

Dezvoltarea științelor a propulsat omul în tunelele disciplinelor specializate. Cu cât înainta mai mult în cunoașterea sa, cu atât pierdea mai mult din vedere atât totalitatea lumii, cât și pe sine însuși, scufundându-se astfel în ceea ce Heidegger, discipolul lui Husserl, numea cu o formulă frumoasă și aproape magică „uitarea ființei“.

Înălțat cândva de către Descartes la demnitatea de „domn și stăpân al naturii“, omul devine un simplu lucru pentru forțele (tehnicii, politicii sau Istoriei) care îl depășesc, îl lasă în urmă, îl posedă. Pentru forțele acestea, ființa lui concretă, „lumea vieții lui“ (*die Lebenswelt*), nu mai are nici o valoare și nici un interes: este eclipsată, uitată dinainte.

## 2

Cred totuși că ar fi naiv din partea noastră să considerăm severitatea acestei priviri asupra epocii moderne o simplă condamnare. Aș spune mai degrabă că cei doi mari filozofi au dezvăluit ambiguitatea acestei epoci, care e degradare și progres deopotrivă și care, ca tot ceea ce este omenesc, își conține germenul sfârșitului în propria naștere. Această ambiguitate nu înjosește, în ochii mei, ultimele patru secole europene de care mă simt cu atât mai legat, cu cât eu nu sunt filozof, ci romancier. Într-adevăr,

pentru mine, fondatorul epocii moderne nu e numai Descartes, ci și Cervantes.

Poate că el este acela pe care cei doi fenomenologi au neglijat să-l ia în considerare în verdictul pe care l-au dat asupra epocii moderne. Vreau să spun prin aceasta că, dacă e adevărat că filozofia și științele au uitat ființa omului, atunci este cu atât mai clar că odată cu Cervantes a luat naștere o mare artă europeană, care nu înseamnă nimic altceva decât explorarea acestei ființe uitate.

Într-adevăr, toate marile teme existențiale pe care Heidegger le analizează în *Ființă și timp*, considerându-le neglijate de toată filozofia europeană anterioară, au fost dezvăluite, prezentate, puse în lumină de patru secole de roman (patru secole de reîncarnare europeană a romanului). Romanul a descoperit pe rând în modul său specific, cu logica ce îi este caracteristică, diferitele aspecte ale existenței: împreună cu contemporanii lui Cervantes se întreabă ce e aventura; împreună cu Samuel Richardson începe să examineze „ce se întâmplă în interior”, să dezvăluie viața secretă a sentimentelor; cu Balzac descoperă înrădăcinarea omului în Istorie; cu Flaubert explorează *terra* până atunci *incognita* a cotidianului; cu Tolstoi se apleacă asupra intervenției iraționalului în deciziile și în atitudinile umane. Sondează timpul: ireversibilul moment trecut cu Marcel Proust; inefabilul moment prezent cu James Joyce. Discută împreună cu Thomas Mann rolul



miturilor, care, venite din adâncul timpurilor, ne călăuzesc pașii. Și așa mai departe...

Romanul îl însoțește pe om permanent și credincios de la începutul epocii moderne. „Pasiunea de a cunoaște“ (cea pe care Husserl o consideră ca fiind esențială pentru spiritualitatea europeană) a pus stăpânire pe el permițându-i să scruteze viața concretă a omului și să-l protejeze contra „uitării ființei“, permițându-i să țină permanent sub lupă „lumea vieții“. În acest sens înțeleg eu și împărtășesc încăpățânarea cu care Hermann Broch repeta: Să descopere ceea ce numai un roman poate să descopere, aceasta e singura rațiune de a fi a unui roman. Romanul care nu descoperă o parte până atunci necunoscută a existenței este imoral. Cunoașterea este singura morală a romanului.

Mai adaug la acestea următoarele: romanul este opera Europei; descoperirile lui, deși făcute în limbi diferite, aparțin Europei întregi. *Succeșiunea descoperirilor* (și nu însumarea a ceea ce s-a scris) alcătuiește istoria romanului european. Doar în acest context supranațional poate fi văzută și înțeleasă pe deplin valoarea unei opere (adică anvergura descoperirii sale).

### 3

În timp ce Dumnezeu părăsea încet locul de unde condusesese universul și ierarhia lui de

valori, de unde separase binele de rău și dăduse un sens fiecărui lucru, Don Quijote, ieșind din casă, n-a mai fost în măsură să recunoască lumea. Aceasta, în absența Judecătorului suprem, i-a apărut brusc într-o ambiguitate amenințătoare. Adevărul divin, unic s-a descompus în sute de adevăruri relative, pe care oamenii și le-au împărțit între ei. Astfel, a luat naștere lumea epocii moderne și, odată cu ea, romanul, imaginea și modelul ei.

Să înțelegi împreună cu Descartes *eul gânditor* ca temelie a tot ce există și să te găsești astfel singur în fața universului este o atitudine pe care, cu drept cuvânt, Hegel a considerat-o eroică.

Să înțelegi împreună cu Cervantes lumea ca ambiguitate, să ai de înfruntat, în locul unui singur adevăr absolut, o grămadă de adevăruri relative care se contrazic (adevăruri încorporate în *huri imaginare* numite personaje), să ai deci ca singură certitudine *înțelepciunea incertitudinii*, faptul acesta necesită o forță la fel de mare.

Ce vrea să spună marele roman al lui Cervantes? S-a scris foarte mult pe această temă. Unii văd în el critica raționalistă a idealismului confuz al lui Don Quijote. Alții văd în el exaltarea aceluiași idealism. Ambele interpretări sunt eronate pentru că vor să găsească la temelie romanului nu o interogație, ci o atitudine morală.

Omul își dorește o lume în care binele și răul să fie clar discernabile, căci există în el o dorință înnăscută și de neînfrânat de a judeca înainte de a înțelege. Pe această dorință se bazează religiile și ideologiile. Ele nu pot fi compatibile cu romanul decât dacă traduc limbajul lui de relativitate și ambiguitate în discursul lor apodictic și dogmatic. Ele pretind ca cineva să aibă dreptate; sau Anna Karenina e victima unui tiran mărginit, sau Karenin e victima unei femei imorale; sau K., inocent, e zdrobit de un tribunal nedrept, sau în spatele tribunalului se ascunde justiția divină, și K. e vinovat.

În acest „sau-sau“ stă neputința de a suporta relativitatea esențială a lucrurilor omenești, neputința de a privi în față absența Judecătorului suprem. Din cauza acestei neputințe, e greu să acceptăm și să înțelegem înțelepciunea romanului (înțelepciunea incertitudinii).

#### 4

Don Quijote plecase într-o lume care se deschidea larg în fața lui. În această lume el putea să intre liber și să se întoarcă acasă când voia. Primele romane europene sunt călătoriile de-a lungul și de-a latul lumii, care pare nelimitată. Începutul lui *Jacques fatalistul* îi surprinde pe cei doi eroi în mijlocul drumului; nu se știe nici de unde vin, nici unde se duc. Ei se află într-un

timp care n-are nici început, nici sfârșit, într-un spațiu care nu cunoaște frontiere, în mijlocul Europei pentru care viitorul nu se poate termina niciodată.

Jumătate de secol după Diderot, la Balzac, orizontul îndepărtat a dispărut ca un peisaj în spatele clădirilor moderne care sunt instituțiile sociale: poliția, justiția, lumea finanțelor și a crimei, armata, statul. Timpul lui Balzac nu mai cunoaște dulcea lenevie fericită a lui Cervantes sau Diderot. A luat trenul numit Istorie, în care e ușor să te urci, dar greu să cobori. Cu toate acestea, trenul n-are nimic înspăimântător, ba are chiar farmec; promite tuturor pasagerilor săi aventuri și împreună cu ele un baston de mareșal.

Încă și mai târziu, pentru Emma Bovary orizontul se restrânge în așa măsură, încât seamănă cu o îngrădire. Aventurile se află de cealaltă parte, iar nostalgia e insuportabilă. În plictisul cotidianului, visurile și reveriile câștigă în importanță. Infinitul pierdut al lumii exterioare este înlocuit cu infinitul sufletului. Marea iluzie a unicității de neînlocuit a individului, una din cele mai frumoase iluzii europene, este în plină înflorire.

Dar visul despre nemărginirea sufletului își pierde vraja în momentul când Istoria, sau ceea ce rămâne din ea, forță supraumană a unei societăți atotputernice, pune stăpânire pe om. Ea nu-i mai promite bastonul de mareșal,

ci abia un post de arpentor. Ce poate să facă K. înaintea tribunalului, în fața castelului? Nu mare lucru. Mai poate el cel puțin visa ca Emma Bovary odinioară? Nu, capcana situației e prea îngrozitoare și îi absoarbe ca un aspirator toate gândurile și sentimentele; nu se poate gândi decât la procesul lui, decât la postul său de arpentor. Nemărginirea sufletului, dacă există așa ceva, a devenit o anexă cvasi-inutilă pentru om.

## 5

Drumul romanului se conturează ca o istorie paralelă a epocii moderne. Dacă mă întorc înapoi să-l cuprind cu privirea, îmi apare ciudat de scurt și de mărginit. Nu e oare chiar Don Quijote cel care, după trei secole de călătorie, revine în sat deghizat în arpentor? Plecase cândva să-și aleagă aventurile, și acum, în satul acesta de la poalele castelului, nu mai are posibilitatea alegerii, aventura îi este *comandată*: un mizerabil litigiu cu administrația în legătură cu o eroare din dosarul lui. După trei secole, ce s-a întâmplat cu aventura, această primă mare temă a romanului? A devenit oare propria ei parodie? Ce înseamnă asta? Că drumul romanului se închide printr-un paradox?

Da, s-ar putea crede. Și nu avem de-a face doar cu unul singur, aceste paradoxuri sunt